

ГЕРИЛСКО РАТОВАЊЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ 1941–1943. ГОДИНЕ – ФОРМА АСИМЕТРИЧКИХ РАТОВА

Мирјана Зорић

Министарство одбране Републике Србије
Војна академија – Катедра друштвених наука

Савремена ратна пракса промовише ново и данас веома актуелно истраживачко поље у оквиру ратне вештине и њене теорије, које се односи на вођење и научно тумачење асиметричних ратова. Поникла, у основи, на неравнотежи снага у оружаним сукобима, асиметрија свакако није тековина савременог света. Искуства из прошлости указују на бројне примере асиметрије у ратовима који су се дешавали кроз историју, међу којима је герила сугерисала њене најчешће облике. Како ослободилачки покрет против сила Осовине током Другог светског рата у Југославији, према војним теоретичарима, припада категорији асиметричних ратова, потребно је указати на асиметрију коју је примењивала југословенска герила у периоду од 1941. до 1943. године.

Кључне речи: *герилско ратовање, асиметрично ратовање, Југославија.*

Увод

Савремена ратна пракса промовише једно ново и данас веома актуелно истраживачко поље у оквиру ратне вештине и њене теорије, које се односи на вођење и научно тумачење асиметричних ратова. Као појам (односно појава) асиметрични ратови неспорно представљају тренд у војној литератури у свету, док се код нас тек отвара то широко и емпиријским искуствима богато истраживачко поље. Поникла, у основи, на неравнотежи снага у оружаним сукобима, асиметрија, свакако, није тековина савременог света. Искуства из прошлости указују на бројне примере асиметрије у ратовима који су се дешавали кроз историју, међу којима је герила сугерисала њене најчешће и најприсутније облике. Иако се не ради о новом феномену, 20. век тек потврђује пуни учинак асиметрије у оружаним сукобима, па у том смислу тај период представља и по-

себан истраживачки изазов. Свет је већ за време Првог светског рата, далеко од ровова западне и источне Европе, на Блиском истоку упознао асиметрију (арапски устанак под вођством Лоренса од Арабије против Отоманског царства); Други светски рат је кроз антифашистичке покрете отпора у Европи понудио читаво богатство форми асиметрије (југословенски ослободилачки покрет је у том смислу најупечатљивији пример), да би антиколонијални ратови друге половине 20. века представљали „идеалан“ пример асиметричних сукоба. Иако је у периоду хладног рата (1947–1990) доминирала симетрија на војном плану међу великим силама, а равнотежа снага између САД и СССР-а се показала као најбољи гарант мира у свету, у случају Вијетнама, Авганистана, Алжира и осталих антиколонијалних ратова који су обележили тај период прибегавање асиметричним средствима од герилских покрета у тим земљама резултирало је неуспесима америчке и совјетске кампање (као и осталих сила које су се бориле да задрже своје присуство у бившим колонијама).

Нестанак блоковске поделе као феномена у међународним односима и промоција униполарног света деведесетих година прошлог века, са неприкосновеном лидерском улогом и хегемонијом САД постају тек природан амбијент у којем интерес и наметање силе великих и моћних не дезавуише право „потенцијалне жртве“ да се „брани“, на начин који је примерен њеним објективним могућностима и реалном војном потенцијалу. Савремено искуство (последња деценија 20. и почетак 21. века) нуди нам бројне примере оружаних сукоба у свету који се темеље, углавном, на неравнотежи снага и коришћењу асиметричних средстава у њима, при чему су у фокусу теоретичара и истраживача најчешће различите манифестације тероризма (терористички напади у Њујорку и Вашингтону 11. септембра 2001. године помињу се као најупечатљивији примери) и савремене гериле. У пракси и теорији тешко је направити јасну разлику између тероризма и гериле која се у савременим условима најчешће везује за сецесионистичке и грађанске ратове (рат у Чеченији, на Косову, савремена дешавања у Бурми...), а коју средства и методе којима се она служи у својој борби приближавају у великој мери тероризму. Ангажовање војног потенцијала великих сила у савременим оружаним конфликтима, првенствено САД-а (случај Заливског рата, Сомалије, Авганистана, Косова и др.), и руских снага у Чеченији, на пример, са стратегијског становишта доводи неминовно у корелацију концепте дисиметрије и асиметрије који се у пракси међусобно условљавају и прожимају. У зависности од угла посматрања и тумачења конкретних ратних сукоба, методологија научноистраживачког рада дозвољава фокусирање асиметрије у њима.

Асиметрија се, по дефиницији, темељи на неравнотежи снага. Она подразумева одбијање правила борбе која немеће противник, „чинећи тако све операције потпуно непредвидивим....“ и служи се методама које негирају конвенционалан начин ратовања, одбацујући априори фронталне сукобе са бројнијим и опремљенијим снагама. Места сукобљавања обично се не могу предвидети

(градови, јавна места, отворени простори...), избегавају се јаке тачке противника и бирају по њега неповољније околности за сукоб, при чему фактор изненађења представља једну од најзначајнијих карактеристика асиметрије.¹ У сучељавању са добро наоружаним, извежбаним и зналачки вођеним професионалним војником, герила се недвосмислено наметнула као оружје слабијих и инфериорнијих снага, па чак и у случајевима када оне не располажу потребним војним искуством. Она је, уједно, слабијој страни нудила и једину могућност да парира и наметне се јачим снагама противника у рату, искористи његове слабости како би му нанела штету, а по могућности и пораз.

Асиметрија у Југославији током Другог светског рата

У овом раду определили смо се за асиметрију коју је као средство борбе примењивао југословенски покрет отпора (односно, покрети отпора) у првим годинама Другог светског рата.² Она се ослањала на традицију гериле која је у српском народу изузетно дуга и богата; на њој се темељио успешан отпор окупатору и осталим непријатељима током Другог светског рата; она је доминирала југословенским ратиштем у периоду 1941–1943. и на њеним тековинама настала је нова југословенска држава 1945. године. Иако су ти садржаји, углавном, у свим сегментима (првенствено војним, политичким и идеолошким) емпиријски темељито обрађени у оквиру историјске науке, тумачење југословенске гериле у Другом светском рату из угла асиметричног ратовања представља иновацију у области војних наука о ратној вештини и омогућава да се њихов теоријски фонд обогати новим сазнањима из области тактике, оператике, па чак и стратегије ратовања на југословенском ратишту у периоду 1941–1945. године.

Југословенски ослободилачки покрет који је у току рата користио асиметрију у борби проти сила Осовине и осталих непријатеља³ захтева проучавање свих аспеката његовог деловања, односно елемената (фактора, чиниоца...), првенствено оних који су борбеном ангажовању носилаца герилског отпора давали карактер асиметричног облика ратовања: време, простор, традицију, ор-

¹ Бартелеми Курмон, Дарко Рибникар, Асиметрични ратови. Сукоби јуче и данас, тероризам и нове претње, Београд, 2003, стр. 20.

² Обим овог рада не дозвољава да се упустимо у свеобухватнија истраживања те проблематике за коју је потребна читава студија, али је наша амбиција да, бар у елементарним назнакама, промовишемо ту тему и побудимо шире интересовање за асиметрију као форму чија је традиција на овим просторима и у српском народу иначе веома дуга и богата.

³ Опредељење за 1943. годину као горњу хронолошку границу у овом раду предодређено је основном чињеницом – да је отпор окупатору у Југославији у завршници рата (1944–1945) попримио знатно масовнији и организованији облик и карактер фронталног обрачуна, тако да је по свим елементима у овом периоду далеко превазишао форму класичног герилског ратовања.

ганизацију, структуру, вођство, ресурсе (материјалне и људске), односно војни потенцијал, окружење, амбијент у којем је деловао покрет отпора у Југославији, облике и средства борбе, нарочито тактику (тип акција), па и стратегију покрета отпора у генералном смислу, наоружање, логистику, одржавање веза и комуникација, процену, присуство и понашање непријатељевих и других снага, обострани однос снага у појединим фазама рата, однос према савезницима и усклађивање са њиховом стратегијом, спорења и контроверзе, однос цивилног становништва према герили и њеним носиоцима (партизанима и четницима) и обратно – борбено ангажовање гериле, понашање окупатора и квислинга и утицај репресалија на расположење становништва, затим, посебно важно питање које се тиче значаја ослобођених територија за герилско ратовање и др. Поред војног аспекта, за нашу тему незаобилазно је проучавање и политичких, идеолошких и националних програма, односно циљева који сваку герилу, односно покрет отпора у егзистенцијалном смислу опредељују, легитимишу, одређују његову аутентичност, форму, самим тим и идентитет.

Оно што југословенском ослободилачком покрету неоспорно даје атрибуте асиметрије јесу историјски услови у којима он настаје, делује и остварује своје циљеве. То је, првенствено, амбијент поражене државе (Краљевине Југославије) и њене регуларне војске у Априлском рату 1941. године, окупирани и подељени земље где су једини титулар власти били окупациони и квислиншки режими и њихова оружана сила која је својим војним потенцијалом вишеструко превазилазила реалне могућности (народно)ослободилачког покрета под вођством комуниста и Михаиловићевог покрета, који су се рађали и организовали у крајње неравноправним условима 1941. године и били принуђени да користе различита „асиметрична средства“ како би остварили своје (војне, националне и политичке) циљеве.

Покрет отпора у Југославији, као актер герилског ратовања у периоду од 1941. до 1943. године и асиметрија, као један од модела супротстављања неупоредиво јачем непријатељу који је примењиван у Југославији током Другог светског рата, у теоријском смислу чине окосницу наше теме. Садржаје који третирају побројане чиниоце историографија је у великој мери апсолвирала углавном на емпиријском нивоу, док се теоријске расправе о асиметричним ратовима, подстакнуте нарочито савременом ратном праксом која тој форми оружаних сукоба даје пуни легитимитет, тек отварају у светској литератури. Овај рад представља скроман покушај да се, преко концепта асиметрије, емпиријска искуства (резултати) историјске науке преведу управо у сферу теоријских расправа о његовој примени на југословенском ратишту током Другог светског рата. На тој теми још једном се доказује да су историјска наука, односно војна историја и војне науке о ратној вештини комплементарне науке. Војна историја је, што је познато, фундаментална наука која својом емпиријом допуњује и омогућава надоградњу војних наука у теоријском смислу, у овом случају питањем вођења асиметричних ратова.

Систематизација и уобличавање емпиријских сазнања о герилском ратовању у Југославији у Другом светском рату не доприноси само обогаћивању теоријског фонда војних наука у области вођења асиметричних ратова, већ носи научну и друштвено оправдану потребу да се та сазнања доведу у функционалну везу са савременим искуствима асиметричних ратова у свету, као и на простору Југославије у време грађанског рата деведесетих година прошлог века. У том смислу, поучно је искуство Југословенске војске која је током рата на Косову и НАТО интервенције 1999. године демонстрирала сву способност асиметрије да се надмеће са најјачим војним савезом, доказујући да ни он није толико моћан да би у потпуности био безбедан. Тај рат је показао да ни технолошки ниво у наоружању којим је располагао НАТО није био довољна гаранција како би се постигао апсолутни успех. Сличности са објективним условима у којима је деловао југословенски покрет отпора (односно, покрети отпора) у току Другог светског рата више су него очигледне.

С обзиром на укупан војни потенцијал покрета отпора, нарочито у почетним годинама рата, средства (наоружање) и методе (тактику) борбе против знатно бројнијег и јачег непријатеља (окупационих и квислиншких снага), укључујући и све остале околности које су условљавале или произилазе из те несразмере, герилско ратовање у Југославији у Другом светском рату у потпуности кореспондира са савременим теоријама које такве сукобе сврставају међу асиметричне ратове.⁴ То поређење темељи се и на одређеним хипотетичким претпоставкама које су прошле научну верификацију историјске науке:

1. Војно-политички амбијент окупираних и подељених Југославије после Априлског рата 1941. године определио је услове, могућности и околности које су претходиле избијању оружаног устанка против окупатора и његових сарадника и организовању покрета отпора (партизанског и равнорског) у земљи, међу којима је од почетка постојала истомишљеност у погледу борбе против заједничког непријатеља, упркос насталој диференцијацији када су у питању стратегије њиховог вођства, политички и национални циљеви те борбе.

2. С обзиром на своју малобројност и војну инфериорност у односу на потенцијалне непријатеље, нарочито у почетној фази рата, оба антифашистичка покрета отпора у Југославији могла су рачунати искључиво на она, додуше веома скромна, средства и методе борбе којима су у неравноправним условима једино могла парирати непријатељу.⁵

⁴ Бартелеми Курмон, Дарко Рибникар, Асиметрични ратови, стр. 25.

⁵ У сучељавању са боље наоружаном, извежбанијом и зналачки вођеном професионалном војском, присуство бораца из Шпанског грађанског рата (шпанска искуства) у редовима партизанског покрета и официра војске Краљевине Југославије међу равнорсцима није суштински утицало на диспропорцију када су у питању војна искуства ослободилачких на једној, и непријатељских снага, на другој страни.

3. Герила је управо нудила такве облике борбе. Средства и методе које је користила била су заправо асиметрична. Саботаже, диверзије на комуникацијама, саобраћајницама и непријатељским складиштима, атентати, заседе и препади на непријатељеву живу силу, деловање илегалних група у градовима, појединачна убиства, паљевине, пљачка, демонтажа домаћих управно-извршних органа власти и неутрализација њихове оружане силе имали су, нарочито у почетној фази устанка, за циљ да се развуку и ослабе непријатељеве снаге и озбиљно угрозе читав окупациони апарат у земљи. Истовремено, отпор српског народа усташком погрому на простору НДХ изражавао је, такође, асиметрију, јер се материјализовао кроз борбу мањих герилских група против оружане силе једне организоване и међународно признате државе, која је уз то имала и моралну, политичку, па и материјалну (војну) подршку немачког ментора (војске и војно-политичког врха Трећег рајха).

4. Југословенска герила, посебно ослободилачки покрет који су водили партизани на челу са комунистима, успела је у рату да наметне непријатељу сопствене методе борбе којима се он морао прилагођавати у својој тактици, како би парирао партизанском ратовању у Југославији. Упркос неупоредивој предности у наоружању и борбеној техници, чак и оне опсежне операције окупационих снага на југословенском ратишту које су у домаћој историографији познате као непријатељске офанзиве, садржавале су методе које су већим делом одударале од чисто фронталног ратовања и, ослоњене првенствено на фактор изненађења, користиле тактику сагласну са ситуацијом на терену коју су претходно наметнуле тзв. „устаничке“ снаге. Партизанско ратовање (југословенска варијанта гериле) показало се као најбоље решење за ослободилачки покрет у условима његове војне инфериорности пред непријатељским снагама. Са постепеним нарастањем и јачањем устаничке силе, њеним организационим и формацијским уобличавањем и доградњом војне хијерархије, дакле, са стварањем једне респектабилне војне силе која је носила богато и плодотворно борбено искуство, коју су непријатељи почели уважавати и ње се прибојавати,⁶

⁶ Командант немачких снага на југоистоку Европе фелдмаршал Максимилијан фон Вајкс је у својим извештајима Врховној команди Вермахта из новембра 1943. године процењивао да је за Немце на Балкану „најопаснији непријатељ Тито“, вођа (комунистичких) банди који на простору Хрватске располаже оружаном снагом јачине 100.000 људи (20 дивизија и 14 самосталних бригада) које су разоружавањем италијанских дивизија (у време капитулације Италије) и делова разбијених хрватских јединица дошле у посед тешког наоружања, моторних возила и остале опреме. Немцима није могло да промакне ни савезничко снабдевање партизана у наоружању, опреми, новцу, лековима и животним намирницама ваздушним путем и „убрзаном испоруком прекоморским путем“ (преко Јадрана) које је отпочело у јесен 1943. године.

Сматрајући, крајем 1943. године, да је Тито најопаснији противник на Балкану, немачко командовање се истовремено прибојавало и „спајања свих комунистичких снага на целокупном подручју Југоистока“ (што је евидентно у Вајксовом извештају с почетка новембра 1943), што је могло да доведе у питање одбрану јадранске обале од напада у „великом стилу споља“, који се очекивао у пролеће 1944. године (у питању је очекивана инвазија Балкана од англо-америчких снага): „У наредним зимским месецима неће се више радити о опстанку Хрватске, Црне Горе и Албаније, него о стварању или спречавању стварања бољшевичког бојишта на целокупном подручју Југоистока,

а савезници признавати и помагати,⁷ ратовање у Југославији од краја 1943. године превазилази увелико оквире класичног герилског ратовања, а асиметрија постепено прераста у симетрију која је водила равнотежи снага на југословенском ратишту у завршним годинама рата.

5. Стратегијска прекретница у Југославији коју је обележила капитулација Италије и немачко опредељење за одсудну одбрану Балкана, посебно Србије од евентуалне инвазије англо-америчких снага и могућег спајања савезничких фронта на Балкану на једној, и окретање јаким групација НОВЈ ка Србији у лето 1944, у сусрет савезничкој Црвеној армији и дефинитивном војно-политичком расплету у Југославији, на другој страни, определила је и карактер рата који у тој фази (од 1944. године) видно превазилази сферу герилског ратовања на тактичком и поприма форму вођења операција на оперативно-стратегичком нивоу. Операције за ослобођење Србије у другој половини 1944, а посебно фронталне борбе у завршници рата у Југославији 1945. године то у потпуности показују и доказују.

Познаваоци ратних прилика у Југославији и војни теоретичари рећи ће, с правом, да је рат који је вођен на овим просторима, почев од Априлског рата 1941. до ослобођења земље маја 1945. године, са стратегијског становишта прошао кроз фазе које су укључивале употребу сва три концепта: дисиметрију, асиметрију и симетрију.⁸ Напад сила Осовине који је резултирао брзим сломом и капитулацијом војске Краљевине Југославије, а затим, поделом и окупацијом земље, сугерисао је решеност агресора да искористи своју апсолутну војну предност у односу на противника (дакле, посегне за дисиметричним средствима) у

у непосредној близини границе Рајха...“ Немци су страховали од стварања компактних комунистичких подручја на Балкану (од Хрватске према Грчкој) која би измакла њиховој контроли, а знаке такве опасности пружало им је Титово окретање Србији, уочена концентрација његових главних снага око Вишеграда, истовремено угрожавање југозападне границе Србије и „пролазна затегнутост“ изазвана нападом „јаким комунистичких снага“ (Друге пролетерске и Пете крајишке дивизије) у правцу Ужица и Ивањице. Ни Титови планови о успостављању везе између партизана у Хрватској и комунистичких група у Бугарској, које се у „последње време повећавају“, нису промакли немачком командовању на Балкану. (Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа и народности Југославије, Издање Војноисторијског института, Београд, 1975, том 12, књига 3, стр. 623-627; Војни архив, НМА, 2-2/II-5 (1-11) Извештај команданта Југоистока за период од 5-20. новембра 1943; Војни архив, НМА, 2-2/II-4 (1-14); Војни архив, НМА, 2-2/II-6 (1-10).

⁷ На Техеранској конференцији крајем новембра 1943. године савезници су признали НОВЈ као јединог савезника који се у Југославији истрајно бори против окупатора и одлучили су да је помажу у наоружању, опреми и осталом материјалу неопходном за ратовање.

⁸ Према војним теоретичарима, симетрија се са стратегијског становишта доживљава као борба равноправних противника, дисиметрија као настојање једног од њих да стекне квалитативну и квантитативну предност како би остварио своје војне циљеве и реализовао политичке планове, док асиметрија одговара обрнутом поступку – да се искористе слабости противника и нанесе му се што већа штета. (Saida Bédar, L'asymétrie comme paradigme central de la stratégie américaine, Le Débat stratégique, бр. 56, мај 2001) Насупрот асиметрији, дисиметрија се обично повезује са стратегијом државе која тежи да наметне превагу у средствима ради постизања одређеног циља. Као савршен пример дисиметрије може послужити понашање Сједињених Америчких Држава које ни су оклевале да посегну за дисиметричним средствима када су 6. и 8. августа 1945. године употребиле атомску бомбу на Хирошиму и Нагасаки, како би приморале Јапан (који није располагао једнаким војним средствима) на капитулацију. (Б. Курмон, Д. Рибникар, Асиметрични ратови, стр. 20).

Априлском рату 1941. године, како би остварио своје планове са Југославијом и Грчком, као жртвама те агресије. Дисиметрија, према теорији, а и ратна пракса то потврђује, може бити делотворна једино уколико противник користи средства која се могу открити и предвидети, тј. она против којих је могуће одупрети се. Међутим, када противник одлучи, користећи се асиметричним средствима, да такву неравноправну борбу избегне, техничка и бројчана супериорност агресора који је посегао за дисиметријом не обезбеђује му више одлучујућу предност.⁹ Пример Краљевине Југославије у Априлском рату 1941. и постокупационог периода више је него илустративан. У априлу 1941. године силе Осовине су у потпуности биле упознате са којим (и каквим) снагама располаже противник и које су биле слабости његовог ратног плана за одбрану од агресије, што је резултирало познатим исходом. Међутим, након војног запоседања Југославије и успостављања сопствене управе у земљи, окупатор се већ од лета 1941. године суочио са стањем на окупираном простору које је постепено почело да измиче контроли његових снага и војно-управних органа на терену. Ослободилачки покрет против сила Осовине у Југославији, уз ослонац на асиметрична средства борбе које је нудила герила, не само да је срушио концепт дисиметрије који је наметнуо агресор у Априлском рату, већ је и ситуацију на југословенском ратишту, уз помоћ савезничких сила, постепено водио ка заокрету на војностратегијском плану. Теоретичари гериле нарочито истичу њену невидљивост и фактор изненађења као једну од најзначајнијих карактеристика асиметрије, дакле особине којима се одликују наоружане и често малобројне групе, организационо разгранате и инфилтриране у све поре система и увек спремне на акцију. Југословенска герила је управо исказала такву особину, што је окупационим и осталим непријатељским снагама константно стварало проблеме у смислу сопственог самоодржања и пацификације терена који се налазио под њиховом контролом.

Завршница рата у Југославији (посебно од успостављања фронта у земљи и преласка на фронтални начин ратовања) водила је расплету који се, мање-више, темељио на симетрији међу сукобљеним странама. „Југословенски партизани под вођством комуниста“, како пише Ричард Холмс, „са својих 800.000 људи успели су 1945. да протерају Немце што, вероватно, не би било могуће да силе Осовине нису биле ангажоване на другим фронтима и да они сами нису имали заштиту и погодности терена за ту врсту ратовања...“¹⁰ Не треба бити ратни стратег нити војни теоретичар, већ само солидан познавалац прилика у Југославији, па закључити да југословенска герила није одлучила о исходу рата у земљи. Иако у повлачењу, немачке снаге (око 450.000 немачких војника, заједно са око 230.000 припадника квислиншко-колаборационистичких снага)¹¹, које су се одсудно браниле северозападно од линије фронта од реке

⁹ Исто.

¹⁰ Richard Holmes, Atlas historique de la guerre, Les armes et les batailles qui ont changé le cours de l'histoire, Paris, 1989, str. 258.

¹¹ Група аутора, Војна историја, уџбеник за војне академије, Београд, 1980, стр. 476.

Драве до Хрватског приморја, могла је да победи и натера на капитулацију само солидно организована и респектабилна војна сила као што је била НОВЈ, односно Југословенска армија која је располагала потенцијалом од 600.000 до 800.000 војника (у литератури се помињу различити подаци које се крећу између тих двеју опција), уз то знатно помогнута од својих савезника. Она је то и доказала успешним пробојем фронта у Југославији који је био део јединственог савезничког фронта у Европи, у чијем се окружењу нашла Немачка почетком 1945. године и у завршним операцијама за ослобођење земље.

Закључак

Савремена ратна пракса промовише ново и данас веома актуелно истраживачко поље вођења и научног тумачења асиметричних ратова. Искуства из прошлости указују на бројне примере асиметрије у ратовима који су се дешавали кроз историју, међу којима је герила сугерисала њене најчешће облике. Тумачење југословенске гериле у Другом светском рату из угла асиметричног ратовања представља иновацију у области војних наука и омогућава да се њихов теоријски фонд обогати новим сазнањима из области тактике, оператике, па чак и стратегије ратовања на југословенском ратишту у периоду 1941–1945. године. Рат који је вођен на овим просторима, почев од Априлског рата 1941. до ослобођења земље маја 1945. године, са стратегијског становишта прошао је кроз фазе које су укључивале употребу сва три концепта ратовања – дисиметрију, асиметрију и симетрију. Опредељење овог рада за концепт асиметрије којим се служио ослободилачки покрет у Југославији у периоду 1941–1943. године ослања се на научно и друштвено оправдану потребу да се стечена сазнања доведу у функционалну везу са савременим искуствима асиметричних ратова у свету, као и на простору Југославије у време грађанског рата деведесетих година прошлог века.

Литература

1. Бартелеми Курмон, Дарко Рибникар, *Асиметрични ратови. Сукоби јуче и данас, тероризам и нове претње*, Београд, 2003, стр. 20.
2. *Зборник докумената и података о Народно-ослободилачком рату народа и народности Југославије*, Издање Војноисторијског института, Београд, 1975.
3. Војни архив, НМА, 2–2/II-5 (1–11) Извештај команданта Југоистока за период од 5–20. новембра 1943; Војни архив, НМА, 2–2/II-4 (1–14); Војни архив, НМА, 2–2/II-6 (1–10).
4. Saïda Bédar, *L'asymétrie comme paradigme central de la stratégie américaine*, *Le Débat stratégique*, бр. 56, мај 2001.